

УДК 339.543.624

Рилач Н.М.*

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ СТВОРЕННЯ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ДЕРЖАВАМИ СНД

В статті проаналізовано переваги та недоліки створення зони вільної торгівлі між Україною та державами СНД.

Ключові слова: зона вільної торгівлі СНД, безмитна торгівля.

This article analyzes and disadvantages of a free trade area between Ukraine and the CIS.

Keywords: free trade area CIS, duty free trade.

В статье проанализированы преимущества и недостатки создания зоны свободной торговли между Украиной и странами СНГ.

Ключевые слова: зона свободной торговли СНГ, беспошлинная торговля.

Постановка проблеми. Основним завданням даного дослідження є узагальнення наявних робіт з аналізу переваг і недоліків створення ЗВТ України з СНД, а також оцінка значимості інтеграційних ефектів для розвитку торговельно-економічних ефектів в рамках СНД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами можливості створення зони вільної торгівлі між Україною та країнами СНД, а також аналізом її переваг та недоліків для нашої держави займається ціла плеяда вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В. Будкін, П. Гайдуцький, В. Геєць, В. Мовчан, А. Жаліло, В. Юрчишин та інші. Крім того, розробкою моделей та детальних розрахунків, а також підготовкою ґрунтовних досліджень з цього питання займаються такі організації як Євразійський банк розвитку, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Президентський фонд «Україна» тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах у світовій економіці поширеними є зони вільної торгівлі, які мають вагомий вплив на структуру світових торговельних потоків. Проте залишається дискусійним питання аналізу переваг та недоліків даного процесу. Такі питання є актуальними для України, з огляду на той факт, що держава залучена до процесів регіональної інтеграції, яка базується на вільній торгівлі.

Формулювання цілей статті. Перша угода про створення багатосторонньої зони вільної торгівлі в рамках СНД була підписана 15 квітня 1994 року між Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Російською Федерацією, Таджикистаном, Узбекистаном та Україною, яка орієнтувалася на здійснення безмитної торгівлі між учасниками, відміну ними тарифних та нетарифних обмежень у взаємному обміні товарами з метою забезпечення здійснення регіональної торгівлі на пре-

* кандидат економічних наук, науковий співробітник науково дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ференційних засадах. Проте, жодна з країн, які підписали зазначену угоду, не розпочала уніфікацію національних умов зовнішньоторговельної діяльності на багатосторонній основі, не було колективного узгодження виключень та обмежень із загального переліку товарної номенклатури взаємного обміну [3, с.225-226]. Треба зазначити, що в 2000 році торгівля між самими країнами СНД складала всього 19,1% від їх загального зовнішньоторговельного обороту, а 80,9% вже припадало на експортно-імпортні операції з іншими регіонами світу. Особливо великими розриви між торговельними операціями з партнерами по СНД та інших регіонів світу були у Азербайджану та Росії (у 6,4рази), а також у України (у 2,2 рази) й лише у Білорусі та Молдови цей показник був на користь відносин в межах Співдружності [3, с. 227].

У листопаді 2008 року голови урядів країн СНД затвердили Стратегію економічного розвитку Співдружності на період до 2020 року, серед пріоритетних напрямів якої було висунуте таке завдання, як завершення формування та функціонування зони вільної торгівлі в межах СНД у відповідності із нормами та правилами Світової організації торгівлі (СОТ).

«Договір про зону вільної торгівлі» був підписаний 18 жовтня 2011 року за участю Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистаном, Україною, Узбекистаном. Більшість учасників Договору на момент його укладання вже були членами Світової організації торгівлі, тому зона вільної торгівлі СНД базувалася на положеннях ГАТТ-СОТ [8].

На думку вітчизняного вченого В. Будкіна [3, с. 240-244] існують позитивні наслідки від участі України у зоні вільної торгівлі СНД, зокрема для машинобудівної промисловості, продукція якої у більшості випадків не є конкурентоспроможною на інших світових ринках. Побічним ефектом для експортних товарів таких галузей вітчизняної економіки, як сільське господарство, харчова та легка промисловість завдяки виникненню додаткового зовнішнього тиску на них може стати підвищення уваги до якості їх продукції, до ретельного додержання технологічних норм на рівні світових вимог, до переходу на широке використання інновацій у виробництві. Якщо будуть реалізовані намічені заходи щодо поступової лібералізації товарних поставок металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості, то у перспективі це може позитивно відбитися на експорті цих найбільших складових українського експорту. Проте, як зазначає вчений [3, с. 240-244], найменшими є сподівання на покращання ситуації стосовно енергоносіїв. Росія здатна на поступки стосовно цін та умов їх постачання виключно після вступу України до Митного союзу СНД.

В. Юрчишин [5, с. 85-87] зазначає, що позитивна спрямованість ідеї створення ЗВТ з СНД для України значною мірою нівельована пропонованими інструментами її практичної реалізації. Звертається увага на суперечності, оскільки в документі, на беруться до уваги системні уроки формування та функціонування успішних інтеграційних економічних утворень, а також закріплюються значні диспропорції, які пригнічуватимуть умови торгівлі для України (значні винятки із загальних положень на користь Росії в імпорті, виведення з Угоди проблемних сировинних питань, транзиту енергоресурсів тощо).

Згідно з міжнародною практикою, у процесі формування ЗВТ характерним є поступове розширення рівнів торговельної та економічної інтеграції після досягнення певних результатів. Стосовно ЗВТ країн СНД реалізується «обернена» політика – створюється структура, характерною особливістю якої є впровадження значних торговельних обмежень для подальшого їх скасування.

Інтеграційні проекти нерівноправних суб'єктів, по суті, означають економічне й політичне поглинання країн-сателітів, проте аж ніяк не «взаємовигідну економічну співпрацю». Вчений вказує на дві вади пропонованої ЗВТ, принципів для України [5, с. 88]:

- асиметричність (на користь, насамперед, Росії) в закріпленні експортного мита на значну кількість товарів;
- дискримінаційний характер ситуації з такою складовою, як «свобода транзиту», оскільки положення пропонованої Угоди про таку свободу не поширюються на трубопровідний транспорт.

Економічна зорієнтованість України на Росію не дозволить їй належно скористатися новою конфігурацією світогосподарських зв'язків, яка формується наразі у світовій економіці, вигодами транскордонного співробітництва, можливостями зміцнення конкурентоспроможності та інституційного будівництва [5, с. 90].

Інтеграційні ефекти можна умовно розділити на миттєві і довготривалі. Перша група пов'язана, в основному, з реакцією економіки на зниження або повне скасування митних бар'єрів. Як правило, миттєві ефекти реалізуються через зміну обсягів зовнішньоторговельних потоків. Однак, протягом нетривалого періоду часу, їх вплив на економічну динаміку практично повністю вичерпується. Миттєві інтеграційні ефекти порівняно легше оцінювати так як вони безпосереднім чином пов'язані з історично сформованими еластичністю зовнішньоторговельних потоків від зміни митних тарифів. Що стосується довгострокових інтеграційних ефектів, то вони пов'язані з динамічними та структурними змінами в економіці, що відбуваються на базі зміни параметрів ефективності, створення нових коопераційних зв'язків розширенні ринків збуту товарів. У цьому випадку для одержання кількісних оцінок такого роду інтеграційних ефектів потрібно використовувати більш складний прогностно-аналітичний інструментарій. Крім того, слід враховувати, що структурні зміни в економіці відбуваються повільно. Отже, для оцінки таких ефектів необхідно використовувати методи довгострокового макроекономічного прогнозування [7, с. 60-61].

За комплексною оцінкою Євразійського банку розвитку [7, с. 63-67], основна проблема, з якою зіткнеться українська економіка при входженні до ЗВТ з СНД, полягає в тому, що в умовах зростання цін на енергоресурси підтримання необхідного рівня конкурентоспроможності виробників стає можливим тільки при прискореному зниженні енергоємності. У свою чергу радикальне зниження енергоємності вимагає масштабних інвестицій. При цьому зниження рівня доходів на тлі зростання витрат веде до збереження відносно невисоких рівнів норми нагромадження основного капіталу.

При цьому зростання виробництва стримується поступовим вибуттям «старого» незавантаженого капіталу. Таким чином, економіка стикається з гострою проблемою обмеженості капіталу. Тим не менш, наявність потенціалу зростання на старих потужностях дозволяє українській економіці демонструвати більш високі темпи економічного зростання в порівнянні з Білоруссю, що відчуває гострий дефіцит основного капіталу. Слід зазначити, що відсутність значущих змін у структурі економіки веде до гальмування темпів економічного зростання на тлі неможливості прискореного нарощування випуску в експортних секторах. Отримана в рамках прогнозу динаміка українського ВВП знижується в довгостроковій перспективі з 4.4% у 2010-2015 роки до 3.6% у 2025-2030 роки [7, с. 63-67]. Оскільки в рамках розглянутого сценарію Україна не вступає ні в Зону вільної торгівлі з Європейським союзом, ні в Єдиний економічний простір, значний вплив на загальноекономічну динаміку чинить зниження темпів зростання експорту.

Прогнозується, що виробництво електроенергії до 2030 року зросте на 30% – до 276 млрд кВт год. [7, с. 63-67], імпорт газу збільшиться до 43 млрд м³, що становить 116% від рівня 2010 року. Це стане можливим в результаті заміщення газу вугіллям в енергетичному балансі України, зниження енергоємності виробництва, зростання внутрішнього видо-

бутку до 30 млрд м куб. Імпорт нафти збільшиться до 23 млн тонн або на 50% у порівнянні з 2010 роком. Збільшення залежності економіки країни від імпорту енергоресурсів стане стимулом до зростання капітальних вкладень, спрямованих на модернізацію виробничих фондів і зниження питомої енергоємності [7, с. 91-94].

У галузевій структурі української економіки зберігається висока частка традиційних експортних виробництв. Дослідження виходить з досить високих темпів зростання сільськогосподарського виробництва (до 4-5% на рік), що дозволяє сільському господарству до кінця прогнозного періоду досягти приблизно 7,4% від обсягу валового випуску української економіки. Високими залишаються частки металургії та хімічного виробництва. Ціни на газ залишаються одним з найгостріших питань двосторонніх російсько-українських відносин. З урахуванням сформованої структури витрат, ціни на енергоносії можуть робити істотний вплив на конкурентоспроможність найбільших секторів української економіки. У зв'язку з цим важливо розуміти міру впливу газового фактора як на стан торговельного балансу України, так і на найважливіші макроекономічні характеристики: динаміку цін і виробництва [7, с. 94-97].

Для оцінки впливу торгівлі між країнами ЗВТ на економічний розвиток були проведені розрахунки по ряду сценаріїв, що розрізняються варіантами інтеграції України з державами-учасниками ЗВТ. Розглядається входження України до Зони вільної торгівлі СНД починаючи з 2012 року, але з вилученнями (збереженням бар'єрів у торгівлі продукцією сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу та металургії) [7, с. 91-94]. Згідно з отриманими розрахунками, такий розвиток подій практично не позначиться на економічній динаміці Росії та Казахстану, оскільки основний обсяг торгівлі між цими країнами та Україною припадає на галузі, рівень митних бар'єрів у яких практично не змінюється. Збільшиться експорт і валовий внутрішній продукт Білорусі. Найбільш суттєвий приріст буде спостерігатися в обсягах виробництва України, ВВП якої в середньому перевищує обсяг ВВП у базовому сценарії на 0,5% [7, с. 91-94].

Усунення митних бар'єрів сприяє збільшенню конкуренції між приблизно рівними по силам і потенціалу підприємствами пострадянських країн. Все це буде стимулювати технологічне зближення між економіками, що, зокрема, призведе до вирівнювання показників енерго- і матеріалоємності і досягненню близьких значень продуктивності використання первинних ресурсів. У даному сценарії передбачається, що енергоємність і матеріалоємність української економіки буде знижуватися більш швидкими темпами, виходячи на рівень щодо передової російської економіки. Це призведе до зниження споживання енергоресурсів і, тим самим, до зменшення залежності від їх імпорту. Крім того, більш низькі виробничі витрати збільшать можливості для зниження цін з метою збільшення попиту та обсягів виробництва. Цей же фактор зумовить і додаткове зростання експорту [7, с. 91-94].

За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень [4, с. 18-23] максимальний позитивний ефект Україна може очікувати лише при глибокій технологічній конвергенції. Базовим припущенням цього сценарію є прогноз, що енергоємність і матеріалоємність української економіки знижуватимуться швидшими темпами, виходячи на рівень поки що більш передової російської економіки. Цей самий фактор, за прогнозами, обумовить значну диверсифікованість української економіки: частка машинобудування наприкінці прогнозного періоду збільшується з 5,9 до 7,7 % від сумарного обсягу валового випуску; частки металургії й сільського господарства - знизяться, тобто в цілому, як вважають експерти, структура української економіки стане більше збалансованою [4, с. 21-23].

Однією з можливостей регіональної інтеграції є розширення зони вільної торгівлі країн СНД на основі міжнародно-визнаних норм і правил (СОТ) у повноцінне регіональне інтеграційне об'єднання, спроможне до інституційного розвитку та поглиблення зв'язків між країнами-учасниками та іншими блоками. Потенційна інтеграція, що розвивається, на думку вчених, на фундаменті угод про вільну торгівлю, обумовлена такими факторами [4, с. 48-53]:

1) угода про ЗВТ СНД відповідає нормам і правилам багатосторонньої системи регулювання торгівлі, що входить до пакету документів СОТ, що дозволяє забезпечити для його учасників як можливість членства у СОТ, так і сумісність із зобов'язаннями щодо третіх країн-членів СОТ і їхніх союзів. В Угоді охоплені весь комплекс питань регулювання торгівлі товарами в СНД, включаючи положення у сфері субсидій і конкуренції, гармонізацію технічного, санітарного й фітосанітарного регулювання, спрощення митних процедур, а також створення механізму вирішення суперечок;

2) договір відкритий для приєднання третіх країн.

Таким чином, формат співробітництва через інститути ЗВТ є більш простим в аспекті врахування національних інтересів, але також і більш складним – з точки зору координації на наднаціональному рівні (тобто коли одна або декілька країн прагнуть домінувати в інтеграційних процесах з іншими торговельними блоками). У даному варіанті необхідний скоординований формат ведення торговельних переговорів учасниками ЗВТ СНД з третіми країнами і їхніми об'єднаннями, чого досягти досить складно.

За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень [4, с. 48-64], при входженні України до ЗВТ СНД вплив сценарних умов на зміну макропоказників відносно базових значень в обсягах імпорту становитимуть $-0,39\%$ в короткостроковій перспективі та $+0,2\%$ – в середньостроковій перспективі. Водночас, динаміка відхилень від базового сценарію, зокрема, по експорту в короткостроковому періоді становитиме $-0,3\%$; в довгостроковому періоді $+1,65\%$; по інвестиційній діяльності відповідно $+0,04\%$ та $+1\%$.

В результаті моделювання прогностичних макропоказників соціально-економічного розвитку України за даного сценарію у короткостроковому періоді темпи приросту ВВП становитимуть $+3,5\%$, у середньостроковому $+3,7\%$; валове нагромадження $+4,4\%$ та $+4,6\%$. Показники діяльності зовнішнього сектору у порівнянні до попереднього року демонструватимуть динаміку, що відображає типові для останніх років закономірності зовнішньої торгівлі: високу залежність показників експорту та імпорту від стану глобальних ринків та швидке відновлення експорту та імпорту за сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності. Так, у короткостроковому періоді прогнозується позитивна динаміка експорту та імпорту (внаслідок відновлення світової економіки після спаду в 2012 р.) $+3,7\%$ та $+4,1\%$, у середньостроковому періоді відповідні показники очікуються на рівні $+8,6\%$ та $+5,7\%$ [4, с. 48-64].

Входження України до ЗВТ СНД, зокрема, передбачає, що основними фактором впливу на формування зовнішньоекономічного позиціонування України будуть чинники, що сформувалися протягом останнього десятиліття та частково були скориговані внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.:

1. Диверсифікація експортно-імпоротної діяльності у географічному розрізі та внаслідок цього зниження вразливості до зовнішніх шоків;
2. Реалізація експортного потенціалу промисловості за рахунок модернізації виробництв та зростання енергоефективності національного ВВП;
3. Диверсифікація товарної пропозиції, виведення на ринки продукції з вищим вмістом доданої вартості;

4. Розвиток експортного потенціалу сільськогосподарського виробництва та галузей з виробництва продовольчої продукції;

5. Розширення частки торгівлі послугами [4, с. 48-64].

Таким чином, до переваг входження України до Зони вільної торгівлі з країнами СНД відносяться наступні:

- продовження євроінтеграційного процесу;
- перспектива розширення зовнішньої торгівлі внаслідок збереження євроінтеграційного вектору, відсутність перепон для укладення ЗВТ+ з ЄС;
- збереження присутності України на ринках ЗВТ СНД через імпорту залежність окремих товарних позицій (залізничних вагонів, цистерн, нафтового обладнання, труб, окремих видів продукції харчової промисловості та ін.);
- ймовірне зростання експорту в ЄС через масштаб ринку, який у 8 разів перевищує ринок ЗВТ СНД (металургії в 6,6 разів, харчової промисловості в 3,7 рази, продукції сільськогосподарства в 3 рази, машин та устаткування в 3,3 рази, інвестиційні товари в 5,8 рази); за рівнем технологічності (високотехнологічні товари – в 11,4 рази);
- доступ до програм ЄС, зростання інвестицій, трансферу технологій;
- масштабні проекти співпраці щодо модернізації інфраструктури та ін.;
- диверсифікація джерел постачання сировинних ресурсів та компонентів для промисловості України;
- можливість продовження політики диверсифікації джерел постачання енергетичних ресурсів;
- інтеграція до загальноєвропейського енергетичного ринку з перспективою залучення структур ЄС до формування енергетичних стосунків з РФ;
- збереження існуючого геополітичного та гео економічного позиціонування України, можливість продовження політики «багатовекторності»;
- відсутність санкцій з боку країн СОТ за порушення умов приєднання України до цієї організації;
- збереження іміджу країни, яка виконує взяті на себе зобов'язання перед міжнародними організаціями та партнерами [4, с. 63-64].
- При приєднанні України до ЗВТ з країнами СНД можуть виникнути деякі ризики, серед яких можна виділити наступні:
  - послаблення ролі України для країн ЗВТ як транзитної держави через переорієнтацію транспортних потоків на країни ЗВТ,
  - майбутня істотна зміна торговельного режиму України з ЄС робить участь у ЗВТ СНД проблематичною у довготерміновому періоді,
  - скорочення торгівлі внаслідок розвитку країнами ЗВТ СНД стратегії імпортозаміщення товарів українського походження,
  - недоотримані коротко- та середньострокові вигоди від можливого зростання експорту до країн ЗВТ СНД, які виявляють більшу динаміку імпортової активності, ніж економіка країн ЄС, що перебуває у кризі: частка зовнішнього імпорту ЄС-27 у загальному обсязі світового імпорту зросла з 13,9 % у 2002 р. до 14,2 % у 2010 р., тоді як частка країн ЗВТ СНД зросла з 1 % в 2002 р. до 1,9% в 2010 р.,
  - значний політичний ризик погіршення умов економічних відносин з РФ та іншими країнами ЗВТ СНД: торгівля, інвестиції, працевлаштування, науково-технологічна кооперація, транзитні послуги та ін.,
  - обмеження імпорту (зростання цін) з країн ЗВТ СНД сировинних товарів та компонентів, необхідних для промисловості України,

- втрата можливості отримати преференційні ціни на енергоресурси з країн ЗВТ СНД, ймовірне прискорення будівництва транзитних трубопроводів для постачання вуглеводнів в обхід території України,
- ймовірне загострення енергетичних відносин з РФ, ризик застосування РФ «енергетичного шантажу» для примушення України до вступу до ЗВТ СНД,
- обмеження безпекової та військово-технічної співпраці України з країнами ЗВТ СНД,
- ускладнення у «традиційних» конфліктних зонах: газовій, трубній, м'ясо-молочній тощо,
- погіршення інвестиційної, науково-технічної та виробничої кооперації з країнами ЗВТ СНД [4, с. 63-64].

Висновок. При участі України в ЗВТ СНД, держава зберігає переваги відкритої до співпраці з основними партнерами країни, а також отримує вигоди від укріплення економічного суверенітету, що ґрунтується на стратегії розвитку диверсифікованої, енергоєфективної економіки.

Отже, згідно з отриманими результатами розрахунків, при входженні України в зону вільної торгівлі СНД починаючи з 2012 року, але з збереженням бар'єрів у торгівлі продукцією сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу та металургії, такий розвиток подій практично не позначиться на економічній динаміці Росії та Казахстану, оскільки основний обсяг торгівлі між цими країнами та Україною припадає на галузі, рівень митних бар'єрів у яких практично не змінюється. Збільшується експорт і валовий внутрішній продукт Білорусії. Найбільш суттєвий приріст спостерігається в обсягах виробництва України, ВВП якої в середньому перевищує обсяг ВВП у базовому сценарії на 0,5%. Таким чином, можна зробити висновок про те, що вступ України в ЗВТ СНД з виключеннями з низки ключових галузей не зможе істотно вплинути на торгово-економічні відносини всередині пострадянського простору. По суті, цей варіант може розглядатися як збереження поточного статус-кво з незначним позитивним ефектом для України за рахунок зняття невеликої кількості бар'єрів у торгівлі з країнами СНД.

Список використаних джерел

1. Вибір торговельної політики України. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій – 2011. – С. 16-18.
2. Гайдуцький П. Україна і Митний союз: проблеми інтеграції. / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2013 р. – № 11. – С.1-4.
3. Зони вільної торгівлі на початку 21 століття: Колективна монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет» – 2013. – С. 225-247.
4. Україна в інтеграційних процесах на пострадянському просторі: моделювання альтернатив. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – С. 18-64.
5. Юрчишин В. Окремі ризики залучення України до сфери економічних інтересів Росії. / В. Юрчишин // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5 (133-134). – С. 85-90.
6. Ивантер В. В. Экономические последствия создания ЕЭП и присоединения к нему Украины. / В. В. Ивантер, В. М. Геец, В. А. Ясинский // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – №1 (14). – С. 9-22.
7. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого

- экономического пространства в рамках ЕврАзЭС. – Санкт-Петербург: Центр интеграционных исследований – 2012. – С. 60-97.
8. Договір про зону вільної торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_n25.
  9. Україна і митний союз: проблеми інтеграції. – К.: Президентський фонд «Україна», Інститут стратегічних оцінок, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://share.pdfonline.com/c7d6041430074cd391c48f4a368cb28a/Ukraine.htm>.